

Hledání univerzality. Kontexty průmyslové architektury v Československu 1945–1992

ZIKMUND, Jan. *Hledání univerzality. Kontexty průmyslové architektury v Československu 1945–1992*. Praha: Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury České vysokého učení technického v Praze, 2020. ISBN 978-80-01-06743-7.

Mezi čtenáře se dostává kniha v mnohém průkopnická. Ač je oděna ve vyzývavém op-artovém kabátě, její název a jméno autora se dozvíme až poté, co ji rozevřeme. Ten, kdo se zajímá o československou architekturu druhé půle 20. století či o průmyslové a technické stavby, bude s velkou pravděpodobností rychle lapen. Opatrníkům, kteří chtějí vždy předem vědět, do čeho jdou, snad poslouží následující řádky.

Publikace vznikla v rámci projektu *Industriální architektura: Památka průmyslového dědictví jako technicko-architektonické dílo a jako identita místa* v programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II). Pokud se čtenář nenechá odradit tímto suchopárným entréem, má napul vyhráno. Na následujících stranách se totiž odvíjí příběh nanejvýš životný a dramatický, jak se na druhou polovinu 20. století sluší a patří. Jeho vypravěčem je Jan Zikmund (* 1981), dlouholetý pracovník Výzkumného centra průmyslového dědictví (VCPD) Fakulty architektury ČVUT v Praze a spoluautor řady publikací z produkce tohoto pracoviště. Nedávné ediční počiny VCPD a FA zaujaly nejen osobitou a tradičně precizní typografií, ale také pozorností věnovanou druhé polovině 20. století.¹ Právě tímto obdobím se Zikmund, který se projevuje též jako zručný grafik,² především zabývá. Ostatně pod osobitou, čistou a soudobou grafickou podobou knihy je podepsán autor textu. Pečlivá a kreativní, nikoliv pouze formální práce s vizuální složkou je příznačná pro celou knižní produkci VCPD.

U každého alespoň trochu solidního seznámení si však s formou nevystačíme a nevyhnutelně se brzy vyjeví obsah. Něco málo přes dvě stě stran je na první pohled úderně a srozumitelně strukturováno. Předmluvou, nazvanou *Stavby s vlečkou předsudků*, knihu ověřil doyen tuzemské průmyslové archeologie Benjamin Fragner. V první části, nazvané *Systém*, jsme uvedeni do spleťtých vztahů a vazeb v socialistickém projektování a stavebnictví. Nejprve je

věnována pozornost, ostatně jak jinak, *Plánu*. Rozpačitá předepra dvoutletky 1947–1948 přes lomoz ambiciózních pětiletok vyústila ve strukturální krizi konce 70. let. V části *Budováním aparátu* nahlédneme mezi rýsovací prkna znárodněných výzkumných a typizačních ústavů. V kapitole *Investor-projektant-dodavatel* sledujeme postupnou hypertrofii posledně jmenované složky, jež nakonec získá rozhodující slovo ve složitě mašinerii státně socialistického stavebnictví. Peripetiím slučování a rozrušování projekce se věnuje kapitola *Projektové ústavy*, sledující slučování krajských ateliérů Stavoprojektu a vývojových a projekčních oddělení výrobních závodů ve specializované ústavy pro jednotlivá průmyslová odvětví, řízená resortními ministerstvy. Ve shodě s orientací hospodářské politiky státu na těžký průmysl tak vznikají v první fázi Báňský projekt, Energo-projekt, Hutní projekt, Chemoprojekt, Projekta a Kovoprojekta pro strojírenství. Zasloužená pozornost je věnována gottwaldovskému Centroprojektu, špičkovému ateliéru světové úrovně s určením pro lehký průmysl, vzniklému z projektového oddělení Batových závodů. Kapitola *Stavební podniky* odhaluje zajímavé pozadí vzniku závodů později zvučných jmen, zrozených z prvorepublikových velkých stavebních firem (Průmstav Pardubice, Ingstav Brno, Armabeton Praha, Průmyslové stavby Gottwaldov a další).

Ve druhé části knihy, pojmenované *Autoři*, se z anonymních kolektivů mamutích projekčních a výzkumných ústavů vynořují konkrétní lidé. První kapitola *Kontinuita* se věnuje mimořádně zajímavému období přelomu 40. a 50. let, navazujícímu nejen v průmyslové architektuře na předválečnou avantgardu. Do této etapy spadají proslulé Havlíčkovy mlékárny ve Strakoncích (1949–1951) a Zábřehu na Moravě (1949–1955), ale třeba také působivě tektonická postfunkcionalistická rozvodná stanice Západomoravských elektráren v Řířově od Evžena Škardy (1947). Přímo povinnou se zdá být kapitola *Zlínská škola*, neboť jména Voženílek, Kubečka či Plesník dalece překročila hranice dnešního Zlína.

V kapitole *Teoretici* se vrátíme nejen ke koryfeům průmyslové architektury Otakaru Štěpánkovi a Emilu Hlaváčkovi, ale také k Emilu Kovaříkovi, „batovci“ Vladimíru Karfíkovi, Emanuelu Podráskému, Jiřímu Girsovi a Eduardu Teschlerovi. Ti všichni stojí za bohatou knižní produkcí 50. a 60. let, věnovanou navrhování průmyslových budov a závodů. Samostatnou kapitolu má *Průmyslová sekce Svazu architektů*,

ustavená na počátku roku 1959, setřásající ze sebe dědictví doby kultu osobnosti (slovy předsedy Svazu Jaroslava Fragnera z roku 1956, citovanými v knize: „*Napřímujeme se a hledáme čestná a moudrá východiska z bludů zléch omylů a chyb.*“). Sekce nalézala tvůrčí vzduch v technologickém optimismu společnosti na přelomu 50. a 60. let. V kapitole *Specialisté* pak autor předkládá cenný výběrový seznam architektů a inženýrů, strukturovaný dle projektových ústavů, uvádějící studia, projekty, realizace a zmínky o jednotlivých autorech v dobovém tisku.

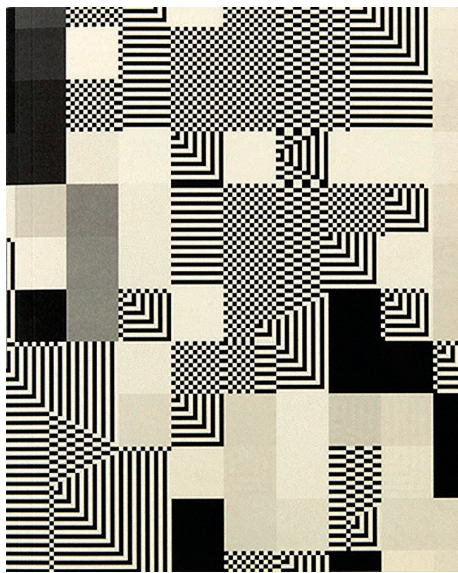
Poslední část knihy je nazvána prostě, ale výstižně: *Architektura*. První kapitola *Ve stínu ideologie* je věnována vlivu socialistického realismu na průmyslové stavby. Je příznačné, že stejně jako v případě architektury Třetí říše je v tomto segmentu staveb „vzat na milost“ zvrhlý a kosmopolitní funkcionalismus a čistá sořela se zde uplatnila jen velmi okrajově. Výjimky představují slovenské realizace Herberta Zrnovského (konzervárna v Novém Městě nad Váhom, 1951–1953, Biotika Slovenská Lupča, 1950–1955, Bioveta Nitra, 1949–1956) a klasicizující areály Tesla v Rožnově pod Radhoštěm od Jana Vaňka (1950–1959), Železno-rudných hrdkoven v Ejpovicích od Oskara Oláry (1953–1956) či pražské Meopty (Projekta, 1960–1963), která je již ovlivněna tzv. bruselským stylem. V případě těchto staveb však nelze hovořit o sořele, ale spíše o novém klasicismu.³ Následující kapitola *Ve spojení se světem* si všímá nad očekávání intenzivního kontaktu československých projektových ústavů se světem a se Západem, přirozeně nejsilnějším v 60. letech. *Exportní projekty* se zabývají slavnou kapitolou našeho státu a hospodářství, tedy dobou, kdy jsme byli schopni dodávat investiční celky do zemí třetího světa, například

■ Poznámky

1 Jakub Potůček – Jan Zikmund, *Mlékárna jako úkol hodný architekta: Rudolf Holý*, Praha 2016. Dále Lukáš Beran – Jan Zikmund, *Pro zrno: obilní skladiště a síla 1898–1989*, Praha 2018. Hubert Guzik – Dita Dvořáková – Jan Zikmund, *Architektura v přerodu. 1945–1948/1989–1992*, Praha 2019.

2 Z poslední doby jmenujme publikace Martin Vonka, *Topičova komína. Funkce, konstrukce, architektura*, Praha 2014. Dále Václav Aulický – Jakub Potůček – Rostislav Švácha, *Žižkovská věž*, Praha 2020.

3 Známými reprezentanty tohoto stylu jsou např. perretovské věžové domy v Kladně-Rozdělově (J. Havlíček, K. Filšák, K. Bubeníček, 1951–1959).



do Afghánistánu, Egypta, Íránu, Jordánska, Sýrie či Indie. V této souvislosti nelze nezpomenout nedávné exploze v libanonském Bejrútu, kdy silo navržené pardubickým Průmstavem, nacházející se v epicentru zničujícího výbuchu, jediné odolalo.

V dalších kapitolách se Zikmund věnuje typizaci, standardizaci a unifikaci, leitmotivu průmyslové výstavby druhé poloviny 20. století. V části *Typizace* si všímá typizačního procesu se všemi jeho rovinami (předběžné studie, modulace, typizace objemové a prvkové, standardizace a unifikace) a také jejich zavádění do praxe. Zdůrazňuje význam typizace jako hlavního konceptu architektury a stavebnictví až do konce 60. let. V následující stati *Typizovaná architektura* odkrývá autor svou slabost pro železobetonové skořepiny, zborcené klenby a konoidy, vrcholná díla našeho stavebního inženýrství, spjatá se jmény Konráda Hrubana a Bedřicha Hacara. Rozpor mezi krátkou životností překotně se rozvíjející výrobní technologie a životností staveb Zikmund tematizuje v kapitole *Univerzální budovy*. Představuje nám zástupce této skupiny, ocelové a železobetonové haly z Projektů a Kovoprojektů, a také etážovky Centroprojektu. Kapitola *Typové stavby* si všímá snahy o komplexní typizaci celých areálů. Nejvíce se prosadila v potravinářství a nejcharakterističtějším představitelem této skupiny jsou kromě mražen a pekáren obilní síla, zkoumaná autorem ve shora citované publikaci.⁴

Kapitola *Krajina-město-prostředí* si všímá širších vztahů, výstavby průmyslových obvodů, ra-

jonového plánování a vztahu k životnímu prostředí, nabývajících na důležitosti od druhé poloviny 70. let. Poslední kapitolu této části nazval autor *Továrna budoucnosti*. Čtenář se dozví, co se skrývá za pojmy zónování či blokování, seznámí se s experimentálními bezokenními budovami Centroprojektu, monobloky a volnými aparaturami, reprezentovanými kolosálními realizacemi Chemoprojektu v Záluží a Energoprojektu, kupříkladu na uhelných elektrárnách Chvalčice, Počeradý, Tušimice II a Mělník III.

Po přečtení předcházejících kapitol, dokládajících um našich inženýrů, architektů, stavbařů a dělníků v období nazíraném značnou částí nejen laické veřejnosti stále ideologickými, předpojatými brýlemi, nemůže být *epilog* ničím jiným než truchlou. Scénu staví sám autor: „*Transformace centrálního plánování do volného trhu a rozpad státem řízené projekční práce a stavebnictví se přirozeně promítly i do průmyslové výstavby. Specializované projektové ústavy s tisícovkami zaměstnanců najednou neměly pro koho pracovat. Zmizel nejen objednavatel, ale i samotný předmět – průmyslová éra v euroatlantickém světě skončila. Ještě v roce 1990, v posledním tematicky zaměřeném čísle revue Projekt, architekti nahlas přemýšleli o průmyslovém závodu budoucnosti jako sofistikovaných sestavách univerzálních flexibilních obalů pro automatizované, počítačem řízené robotické systémy. Architektovi měli být po ruce adekvátní partneři – technolog prognostik a technolog futurolog. U futurologického snění ale zůstalo. S rozpadem tradičních trhů, neschopností nových vedoucích adaptovat výrobu do změněných podmínek či nepovedenými privatizacemi se zavíral jeden podnik za druhým.*“

V závěru obsažený výčet památkově chráněných a v kontrapozici zdemolovaných staveb v České a Slovenské republice klade řadu nepřijemných otázek, zejména pro památkovou péči v obou zemích. V České republice se jedná celkem o 13 (slovy třináct) kulturních památek, z toho 8 v oboru hornictví (5 v ostravsko-karvinském revíru), 3 v oboru vodárenství (noblesní vodojem ve Znojmě od Viléma Lorence, úpravna vody ve Vítkově od Cyrila Kajnara a druhá filtrační stanice pražské podolské vodárny od Antonína Engela), 1 z oboru strojírenství (hala Pražovky ve Vysočanech) a nakonec hospodářské zázemí Fakultní nemocnice Olomouc od Bedřicha Rozehnal. Dvě stavby z výčtu jsou národními kulturními památkami (Důl Hlubina a vysoké pece a koksovna Vítkovických železáren, Třídírna uranové rudy v Ostrově nad

Ohří – ve druhém případě však jde o prohlášení z politických důvodů). Drtivá většina chráněných objektů pochází ze 40. a 50. let. Jediné výjimky představují těžní věž dolu Jeremenko (1965–1966), důl Jan Šverma (1961–1964) a těžní věž jámy Žabeň na dole Paskov (1964–1965). Ještě horší je situace na Slovensku, kde je chráněno pouhých 7 staveb, z toho 4 vodojemy, 2 doly a spilka pivovaru Stein v Bratislavě.

Knihu uzavírá výběrová bibliografie, seznam zkratk, jmenný a místní rejstřík, seznam zdrojů vyobrazení a anglické resumé.

Hlavní klad publikace spatřuji v přesahu do celospolečenských souvislostí, v zasazení do hospodářského a politického kontextu, v pochycení procesů a kauzalit – tedy v tom, co v památkářských textech často chybí. Za excelentní lze označit heuristiku, práci s dobovým odborným tiskem a literaturou, často obtížně dostupnou. Jazyková a stylistická úroveň je vysoká. Dalším velkým kladem knihy je, že se věnuje oběma republikám vzešlým z rozbité federace. Téma československé průmyslové výstavby druhé poloviny 20. století by bez Slovenska, doslova znovu vybudovaného kolosálními investicemi z centra, bylo značně neúplné. Další plus – Zikmund se věnuje neobyčejně turbulentnímu období přechodu, přelomu 40. a 50. let, přerodu třetí republiky v zakladatelské období nového režimu, pro který byla průmyslová architektura zprvu na okraji zájmu, což umožnilo pokračování v progresivních funkcionalistických tendencích, ve veřejné a bytové výstavbě nemyslitelných.⁵ Za pozornost stojí slova Emila Hlaváčka z roku 1968: „*A tak průmyslová architektura si dál klesť cestu namáhavě nepochopením a překážkami, architekti unaveni zmáhají vždy znovu tupý automatismus nekulturního přístupu.*“ Nestor průmyslové architektury nemohl tušit, že těchto dilemat budou architekti nového milénia zproštěni – průmyslové zóny dneška se bez nich obejdou.

Co však považuji za nejdůležitější: publikace ukazuje v plné nahotě mizivou reflexi tématu ze strany památkové péče. Stěží se tomu lze divit, když i tak exkluzivním reprezentantům architektury druhé poloviny 20. století, jako je Transgas či hotel Intercontinental, byl statut kulturní památky ministerstvem kultury upřen.

■ Poznámky

⁴ Viz pozn. 1.

⁵ Zikmund se obdobím třetí republiky zabýval již ve výtečné publikaci Huberta Guzika, citované v pozn. 1.

Copak teprve továrny, sklady, síla... Zatímco na poli badatelském se Národní památkový ústav záslužně činí,⁶ následná snaha o faktickou památkovou ochranu stále naráží na nepochopení, a to i mezi památkářskou obcí. Ochrana předpokládá poznání, avšak poznání bez ochrany, tváří v tvář nenávratnému ničení, vede k ještě větší frustraci. Budeme se dále tvářit, že čtyřicet let našich moderních dějin bylo zvnějšku vnucenou deviací, jejíž hmotné projevy je nezbytné vykázat na hanbu mimo slušnou společnost? Česká historiografie se již dokázala vymanit z polistopadového přehození znamének. Jan Rychlík napsal ve výtečné syntéze o socialistickém Československu: „*Revize původního polistopadového přístupu, který zkoumal především represe režimu a odpor proti němu, tedy spočívá nikoliv v obhajobě tohoto režimu, ale v rozšíření rejstříku témat historické látky a přístupu k ní.*“⁷ Co památková péče? Bude stále posuzovat architekturu této doby tím, kolik starších staveb bylo na jejich místě zbouráno či kolik škody na tváři našich historických měst napáchala komplexní bytová výstavba? Jsme schopni odborné nestrannosti, nebo to alibisticky necháme na další generaci, držící se obezličky časového odstupu, jež mnohdy zakrývá jen naše osobní preference? Bude mít ještě oči pečovat?

Mgr. PETR FREIWILLIG, Ph.D.
NPÚ, ÚOP v Liberci
freiwillig.petr@npu.cz

■ Poznámky

6 Edici monografií vybraných významných staveb tohoto období (nádraží Ostrava-Vítkovice, obchodní dům Kotva, Transgas, hotel Intercontinental) završil kritický katalog, který však výrobní stavby z důvodu existence jiných grantů zcela pomíjí. Paradoxně – a naštěstí – zde nalézáme množství infrastrukturních staveb. Renata Vrabelová (ed.), *Architektura 60. a 70. let 20. století v České republice*, Praha 2020.

7 Jan Rychlík, *Československo v období socialismu 1945–1989*, Praha 2020, s. 32.

“Honoring the inviolability of the old works” – on the beginnings of the controversy between the restoration and conservation of heritage properties in Bohemia around the middle of the 19th century

Alena JANATKOVÁ

Summary: The heritage conservationist activity of František Schmoranz Sr. is marked by a contemporary cult of history and provincial patriotism. In this respect, the Czech historian Jan Erazim Vocel warned, in 1845, of the danger of extinction to which the country's antique heritage properties are exposed every day. According to Vocel, the danger was related both to continuing industrial expansion and to the excessive appetite among conservationists to beautify and improve historical works. Vocel therefore demanded an inventory of land heritage properties. This list was to become a basic prerequisite for knowledge and a broad understanding of heritage properties and would thus ensure their preservation.

The Czech article “Honoring the Inviolability of the Old Work” examines the question of what principles of conservation were available to heritage conservationists in Bohemia around the middle of the 19th century. To what extent did the purism of the restorer Schmoranz control contemporary reflections on the protection of antique heritage properties, in what direction was the theory of heritage property care heading at the time, and how did this differ from actual heritage practice?

The main source here is a theoretical reflection on the preservation of antique heritage properties, especially architectural. This reflection from the originally French milieu was a translation published in the German *Allgemeine Bauzeitung* (1852) which made its way to the Czech environment. It was published as an introductory article in the periodical *Památky archaeologické a místopisné* (1854) by the editor Karel Vladislav Zap and stood in contrast to the restoration concept of the conservator Schmoranz as a thematization of the requirement of the inviolability of the old work.

According to the author, the preciousness of a domestic heritage property here depends, apart from its artistic characteristics, on its age itself. Primarily, the history itself and the originality of the historical matter is where the obligation to protect heritage properties stems from. Preserving the authenticity of historical material means keeping the original character of a work as it has been marked with age. A historical heritage property thus stands out as a part of nature and its laws. Understood in this way, it maintains and protects the memory of the laws of natural origin,

transformation, and extinction.

The introductory article, which addresses the conservators directly, however introduces two different classes of heritage properties that require different action on the part of conservationists: the inviolability requirement applies only to purely historical heritage properties, such as old triumphant gates, amphitheatres, columns, obelisks, graves, sarcophagi, ruins of old castles, old churches and monasteries, walls, bridges, and old inscriptions. According to the author, heritage properties that serve current needs, however, must necessarily adapt to current use. The formulated requirement of inviolability is thus seen once again in relation to the needs of heritage care practice.

Illustrations: Fig. 1. Title and second page of the introductory issue of the oldest Czech professional periodical devoted to the research and protection of heritage properties – *Památky archaeologické a místopisné* (*Archaeological and Topographical Heritage Properties*) I, 1854, p. 1, pp. 1–2. Fig. 2. Karel Maixner, portrait of Karel Vladislav Zap (184–1881); Fig. 3. John Ruskin, illustration of the 6th edition of John Ruskin's book “*The Seven Lamps of Architecture*”.

The work of František Schmoranz Sr. in the context of purist heritage care in Vysoké Mýto

Vojtěch BARCAL

Summary: The panorama of the town of Vysoké Mýto is characterized by its large number of towers. The town owes this panorama to enlightened personalities of the 19th century, led by Alois Vojtěch Šembera, who promoted the repair of the medieval towers of the town fortifications and the Church of St. Lawrence. Šembera's efforts were crowned with their first success in 1862, with the repair of the “Klásterská bašta”. Its reconstruction, unlike others, showed no significant signs of the purist manifestations that prevailed in the then-nascent care of heritage properties.

In the same year, the town began the reconstruction of the Litomyšl Gate. This reconstruction, already completely purist in nature, was accompanied by a number of vicissitudes. The opinion of František Schmoranz from October 1862 led to a cessation of its construction; the town council took Schmoranz's comments into account, and the reconstruction of the gate recommenced, being completed in 1867. From today's perspective of heritage care, the result of the reconstruction is debatable in it was not based on the shape of the tower, but it cannot be denied that the heritage property was rescued.

Another implementation of purist heritage property care in Vysoké Mýto was the repair of the Gothic